

निर्मल ग्राम पुरस्कार योजना

अंमलबजावणी संदर्भात सुधारीत
मार्गदर्शक सुचना.

महाराष्ट्र शासन

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: निर्मल -२०१४/प्र.क्र.५२/पापु -०८

७ वा मजला, गो. ते. रुग्णालय संकुल इमारत
लोकमान्य टिळक मार्ग, मंत्रालय, मुंबई-४०० ००१

तारीख: ५ फेब्रुवारी, २०१५

वाचा -

- १) केंद्र शासनाच्या निर्मल ग्राम पुरस्कार योजने संदर्भातील डिसेंबर २०१२ व मे २०१३ च्या मार्गदर्शक सुचना .

प्रस्तावना -

उघड्यावरील शौचविधीची पध्दत बंद होवून ग्रामीण परिसर स्वच्छ व सुंदर व्हावा यासाठी केंद्र शासनाने सन २००३ पासून निर्मल ग्राम पुरस्कार योजना जाहीर केलेली आहे. या योजनेतर्गत हागणदारीमुक्त ग्रामपंचायती, पंचायत समित्या व जिल्हा परिषदांना रोख पुरस्कार वितरीत करण्यात येतो. या योजनेतर्गत ग्रामपंचायतींना बक्षीसासाठी पात्र ठरण्यासाठीचे निकष, प्रस्ताव पाठविणे व त्याच्या तपासणीची पध्दत, बक्षीस वितरण पध्दत, बक्षीसाचा विनियोग व ग्रामपंचायतींनी निर्मल ग्राम दर्जा टिकविणे इत्यादी बाबीबाबत केंद्र शासनाने संदर्भाधीन सुधारीत मार्गदर्शक सुचना निर्गमित केलेल्या आहेत. या सुधारीत मार्गदर्शक सुचनांनुसार निर्मल ग्राम पुरस्कार योजना राबविण्याबाबतचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

शासन निर्णय-

निर्मल ग्राम पुरस्कार योजनेचा हेतु केवळ बक्षीस मिळविणे हा नसून ग्रामीण भागातील रोगराई नाहिशी होवून ग्रामस्थांचे आरोग्यमान सुधारावे हा आहे. या योजनेतर्गत ग्रामपंचायतींना बक्षीसासाठी पात्र ठरण्यासाठीचे निकष, प्रस्ताव पाठविणे व त्याच्या तपासणीची पध्दत, बक्षीस वितरण पध्दत, बक्षीसाचा विनियोग व ग्रामपंचायतींनी निर्मल ग्राम दर्जा टिकविणे याबाबत केंद्र शासनाने दिलेल्या सुचनेनुसार कार्यक्रम राबविण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. याबाबत यापूर्वी देण्यात आलेल्या सुचना अधिक्रमित करून खालीलप्रमाणे सुधारित मार्गदर्शक सुचना देण्यात येत आहेत.

१) निर्मल ग्राम पुरस्कार योजनेचा उद्देश:

निर्मल ग्राम पुरस्कार योजनेचा मुख्य उद्देश खालीलप्रमाणे आहेत.

१) ग्रामीण भारतासाठी सुरक्षित, स्वच्छ वातावरणाची निर्मिती करणे, त्यास प्रोत्साहन देणे.

२) यासाठी पंचायत राज संस्थाना प्रोत्साहन देणे, बक्षीस देणे.

- ३) सर्व गावांमध्ये घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन राबविण्यासाठी उद्युक्त करणे.
- ४) हे स्वच्छ वातावरण शाश्वत राहण्यासाठी सातत्याने प्रयत्नशील राहणे.
- ५) वरील सर्व उद्दिष्टांची पूर्तता करून निर्मल भारत अभियानाची व्याप्ती सर्व स्तरावर नेण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.

२) निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी पात्रता :

निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी अर्ज करणाऱ्या ग्रामपंचायतीसाठी खालील निकष असतील-

- १) सदर ग्रामपंचायतीत सर्व कुटुंबांकडे शौचालय असून सदर शौचालय वापरात असणे व संपुर्ण हागणदारीमुक्तीचा ठराव ग्रामपंचायतीने करणे आवश्यक आहे.
- २) सदर ग्रामपंचायतीत सर्व कुटुंबांकडे पिण्यासाठी व स्वच्छतेसाठी पाण्याची उपलब्धता असावी.
- ३) सदर ग्रामपंचायतीचे वार्षिक कृती आराखड्यातील सर्व घटकांचे (IHHL, School, Anganwadi Toilet, SLWM, Community Toilet) उद्दिष्ट पूर्ण झालेले असावे.
- ४) या उद्दिष्टांची पूर्ततेची नोंद केंद्र शासनाच्या IMIS of (Ministry of Drinking Water & Sanitation- MDWS) संकेत स्थळावर घेतलेली असणे आवश्यक आहे.

या पुरस्कारीत ग्रामपंचायतीची संख्या ही सदर राज्याच्या तीन वर्षांच्या सरासरी, अधिक २५% पेक्षा अधिक नसेल.

३) गुणांकन पद्धती

निर्मल ग्राम साठी ग्रामपंचायती निवडण्यासाठीची गुणांकन पद्धती विवरणपत्र १ प्रमाणे राहिल.

या व्यतिरिक्त प्रस्तावित ग्रामपंचायतीमध्ये प्रत्येक कुटुंबाला नळ जोडणी असल्यास ५ गुण अधिक (बोनस मार्क्स) देण्यात येतील. त्यामुळे सदर ग्रामपंचायतीला राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत वाढीव पुरस्कार रक्कमेस पात्र ठरविण्यात येईल. अशाप्रकारे (बोनस गुण) वाढीव गुणांची नोंद सर्वेक्षण टीमकडून स्वतंत्ररित्या नोंद घेण्यात येईल.

४.पुरस्कार रक्कम:

निर्मल ग्राम पुरस्कार बक्षीस रक्कमेसाठी केंद्र शासन व राज्य शासनाचा हिस्सा ८०: २० असा राहणार आहे.

बक्षीसाची रक्कम ही केवळ पंचायत राज संस्थांना अनुज्ञेय असून कार्यालये व संस्थाना उत्कृष्ट कामगिरी बद्दल स्मृतिचिन्ह व प्रमाणपत्र अदा करण्यात येईल.

पुरस्कार प्राप्त ग्रामपंचायतीस लोकसंख्येवर आधारीत बक्षीस रक्कम खालीलप्रमाणे देय राहिल:-

निकष	ग्रामपंचायत				
जनगणना २०११ नुसार लोकसंख्या	१००० पेक्षा कमी	१००० ते १९९९	२००० ते ४९९९	५००० ते ९९९९	१०००० व त्यापेक्षा जास्त
बक्षीस रक्कम (रु. लाखात)	१.०	२.०	४.०	८.०	१०.०

अतिरिक्त बक्षीस रक्कम

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत १००% नळ जोडणी असलेल्या ग्रामपंचायतीसाठी खालीलप्रमाणे राहिल :-

निकष	ग्रामपंचायत				
जनगणना २०११ नुसार लोकसंख्या	१००० पेक्षा कमी	१००० ते १९९९	२००० ते ४९९९	५००० ते ९९९९	१०००० व त्यापेक्षा जास्त
बक्षीस रक्कम (रु. लाखात)	०.५	१.०	२.०	४.०	५.०

५. ग्रामपंचायत निवडीची प्रक्रिया

सोबतच्या विवरणपत्र १ मध्ये दिलेल्या नमुन्यानुसार ग्रामपंचायतीने अर्ज करणे आवश्यक आहे. तसेच विवरणपत्र २ मध्ये दिलेल्या नमुन्यानुसार ग्रामपंचायतीने प्रमाणपत्र सादर करणे आवश्यक आहे. तसेच विवरणपत्र ३ मध्ये दिलेल्या नमुन्यानुसार ग्रामसभेने ठराव करणे आवश्यक आहे.

जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन (DWSM) कक्षामार्फत ग्रामपंचायतीकडून निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी प्रस्ताव मागविण्यात येतील. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत) यांनी पात्र प्रस्तावांची तपासणी करून पात्र प्रस्ताव मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हा परिषद यांच्या शिफारशीसह संचालक, पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्था ,बेलापूर, नवी मुंबई यांच्याकडे पाठवावा. शासन स्तरावरून निर्देशित केल्यानुसार निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी पात्र ग्रामपंचायतीची आंतर जिल्हा तपासणी

पथकाकडून तपासणी करण्यात येईल. सदर तपासणी अहवाल (विवरण पत्र ४ नुसार) जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्षामार्फत (DWSM Cell) मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या पुढे परिक्षणासाठी ठेवण्यात येवून त्यानंतर अंतिम निवडीसाठी राज्य शासनाकडे पाठविण्यात येईल. तथापि जिल्हा मासिक सभेत निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी अंतिम निवडीसाठी पात्र ग्रामपंचायतीबाबत अध्यक्ष,जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखालील जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन यांना माहिती सादर करणे आवश्यक राहील. हे अंतिम प्रस्ताव राज्य निर्मल ग्राम पुरस्कार निवड समिती पुढे मान्यतेस्तव ठेवण्यात येतील.

६. राज्यस्तरावरील निर्मल ग्राम पुरस्कार निवड समिती -

तपासणी समित्याकडून तपासणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर, सदर तपासणी अहवाल व संबंधित पंचायत राज संस्थांचे प्रस्ताव यांची पडताळणी करण्यासाठी राज्य स्तरावर खालीलप्रमाणे समिती गठीत करण्यात येत आहे.

१) प्रधान सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय	- अध्यक्ष
२) प्रधान सचिव, ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय	- सदस्य
३) प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय	- सदस्य
४) उप सचिव व प्रकल्प संचालक, सुधारणा, सहाय्य व प्रकल्प व्यवस्थापन कक्ष (RSPMU)	- सदस्य
५) राज्य प्रकल्प संचालक, सर्व शिक्षा अभियान	- सदस्य
६) संचालक, राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य मिशन (NRHM)	- सदस्य
७) महासंचालक, आरोग्य संचालनालय	- सदस्य
८) संचालक, पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्था	- सदस्य सचिव

बक्षीसासाठी प्रस्तावित केलेल्या एकूण ग्रामपंचायतीपैकी किमान २५% ग्रामपंचायतींची पेयजल व स्वच्छता मंत्रालय,भारत सरकार यांच्याकडून स्वतंत्र एजन्सी मार्फत तपासणी करण्यात येईल. त्यातील ५% ग्रामपंचायतींचे परीक्षण केंद्र शासनमार्फत NRC तील सल्लागार व अधिकारी वर्गाकडून करण्यात येईल.

केंद्र शासनाच्या नमुना ग्रामपंचायतींचा तपासणी निकाल प्राप्त झाल्यानंतर, राज्य शासनाकडून निर्मल ग्राम पुरस्काराचे अंतिम निकाल जाहीर करण्यात येतील. अंतिम निकाल राज्यशासनाच्या संकेतस्थळावर जाहीर करण्यात येतील. तसेच केंद्र शासनाच्या निर्मल ग्राम पुरस्काराच्या संकेतस्थळावर राज्य शासनाकडून कार्यालयीन सात दिवसात नोंदविण्यात येईल. तसेच वर्तमानपत्राद्वारे या पुरस्कारांना प्रसिध्दी दिली जाईल.

७. बक्षीस रकमेचे वितरण करण्याची पध्दती -

ग्रामीण स्वच्छता हा राज्य सुचीतील विषय असल्याने निर्मल ग्राम बक्षीस रकमेच्या निधीसाठी केंद्र हिस्सा ८० % राज्य हिस्सा २० % या प्रमाणात तरतूद करण्यात येईल.

राज्यस्तरीय समितीकडून निवड करण्यात आलेल्या ग्रामपंचायतींना निवडीनंतर केंद्र शासनाकडून बक्षीसाच्या रकमेचा निधी (Central Grant & State Grant) राज्य पाणी व स्वच्छता मिशनच्या बँक खात्यामध्ये जमा करण्यात येईल. तसेच राज्य पाणी व स्वच्छता मिशनकडून बक्षीसाची संपूर्ण रक्कम ग्रामपंचायतीला खाली नमुद केलेल्या पध्दतीने वितरित करण्यात येईल.

- १) पुरस्कार जाहीर झाल्यानंतर बक्षीस रकमेच्या २५% रक्कम सदर ग्रामपंचायतीस रोख स्वरूपात देण्यात येईल.
- २) उर्वरीत बक्षीस रकमेच्या ७५% रक्कम ही ग्रामपंचायतीच्या नावावर ठेवी स्वरूपात (Fix Diposit) २ वर्षे कालावधीसाठी ठेवण्यात येईल. यावरील व्याजाची रक्कम ग्रामपंचायतीला निर्मल ग्राम दर्जा टिकविण्यासाठी वापरता येईल.
- ३) दोन वर्षांनंतर जिल्ह्याने सदर ग्रामपंचायतीची तपासणी करून संबंधित ग्रामपंचायतीने निर्मल दर्जा राखला असल्याबाबत खात्री करून घ्यावी व तसे प्रमाणपत्र राज्य शासनास सादर करावे. तदनंतर ठेवी स्वरूपात असलेली रक्कम सदर ग्रामपंचायतीस अदा करण्यात येईल.

८. निर्मल तालुका व निर्मल जिल्हा निवडीची प्रक्रिया:-

- १) राज्यस्तरीय निर्मल ग्राम निवड समितीच्या परीक्षणानंतर निर्मल ग्राम झालेल्या सर्व ग्रामपंचायती असलेला तालुका /जिल्हा यांचे प्रस्ताव केंद्र शासनाच्या पेयजल व स्वच्छता मंत्रालयाकडे (Ministry of Drinking Water & Sanitation) पाठविण्यात येतील.

- २) केंद्र शासनामार्फत या प्रस्तावित तालुका / जिल्ह्यातील २५% ग्रामपंचायतींनी निर्मल ग्राम दर्जा टिकविला आहे की नाही याची तपासणी करण्यात येईल. केंद्र शासनाकडून मान्यता प्राप्त स्वतंत्र संस्थेमार्फत निवडलेल्या ग्रामपंचायतींचे सर्वेक्षण करण्यात येईल.
- ३) या सर्वेक्षणाची माहिती राज्यस्तरीय निर्मल ग्राम निवड समितीपुढे अवलोकनार्थ व शिफारसीसाठी विहित कालमर्यादेत पाठविण्यात येईल. यामध्ये स्वच्छतागृह / शौचालय नसलेल्या कुटुंबांची, शाळेची, अंगणवाडी यांची नावे व विस्तृत माहिती किंवा अपात्र ठरण्याची इतर कारणे राज्यस्तरीय निर्मल ग्राम निवड समितीपुढे ठेवण्यात येतील.
- ४) सदर कारणे असलेली पंचायत राज संस्थेची शिफारस करताना राज्यस्तरीय निर्मल ग्राम निवड समितीला स्पष्टीकरण सादर करावे लागेल. वरील स्पष्टीकरण केंद्र शासनापुढे सादर केले जाईल व केंद्र शासनाचा निर्णय अंतिम राहील.
- ५) राज्य शासनाकडून सर्वेक्षणासह सादर केलेले अंतिम प्रस्ताव हे राष्ट्रीय निर्मल ग्राम निवड समितीपुढे पाठविण्यात येतील.

अंतिम निवड यादी (निकाल) केंद्र शासनाच्या संकेतस्थळावर निर्गमित /जाहीर करण्यात येईल. निर्मल तालुका / जिल्हा पुरस्कार प्राप्त तालुका व जिल्ह्यांची नावे वर्तमानपत्रात देखील प्रसिद्ध करण्यात येतील. ही बक्षीसे केंद्र शासनाच्या कार्यक्रमात या तालुका व जिल्ह्यांना समारंभपूर्वक देण्यात येतील.

९ निर्मल तालुका / जिल्ह्यासाठी बक्षीसाची रक्कम

सदर बक्षीसाची रक्कम निर्मल तालुका/ जिल्हा पुरस्कार प्राप्त तालुक्यासाठी /जिल्ह्यासाठी लोकसंख्येनुसार खालील तक्त्याप्रमाणे आहे.

निकष	पंचायत समिती		जिल्हा परिषद	
लोकसंख्या (जनगणना २०११ नुसार)	५०,००० पर्यंत	५०,००० पेक्षा अधिक	१० लाखा पर्यंत	१० लाखापेक्षा जास्त
बक्षीस रक्कम रु. लाखात	१५.०	२०.०	३०.०	५०.०

१०. पंचायत राज संस्थाकडून बक्षीस रकमेचा विनियोग करणेबाबत सुचना:-

बक्षीस रकमेचा विनियोग संबंधित क्षेत्रात निर्मल ग्राम दर्जा टिकविण्यासाठी व सातत्य राखण्यासाठी स्वच्छतेच्या सुविधा निर्माण करण्यासाठी करण्यात यावा. यापैकी काही अनुज्ञेय बाबी पुढीलप्रमाणे आहेत.

- १) निर्मल ग्राम दर्जा टिकविण्यासाठी सार्वजनिक स्वच्छता सुविधाचे व्यवस्थापन करण्यासाठी, सांडपाणी व घनकचरा व्यवस्थापनासाठी निर्मल भारत अभियान, खासदार क्षेत्र विकास योजना (MPLAD) व अन्य योजनांमध्ये उपलब्ध असलेल्या निधी व्यतिरिक्त खर्च.
- २) ज्यांचा इतर योजनेत समावेश नाही अशा अतिरिक्त स्वच्छता सुविधा निर्माण करण्यासाठी उदा.पंचायत क्षेत्रात मेळामैदान, बाजारपेठाच्या जागा, शाळा अंगणवाडी इ.
- ३) गांडूळ खत आणि इतर पर्यावरण पुरक स्वच्छता पध्दतीसाठी प्रोत्साहन देण्यासाठी
- ४) विकलांग व्यक्तींसाठी शौचालय बांधकामास प्रोत्साहन देण्यासाठी
- ५) स्वच्छतेच्या क्षेत्रात प्रयोगात्मक रचनात्मक कार्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी

ही बक्षीस रक्कम खालील कारणांसाठी वापरता येणार नाही.

- सभा, संमेलने, बैठका इत्यादी
- मेळावे आयोजन
- खेळांचे आयोजन
- संगणक, फर्निचर, मोबाईल किंवा गाड्यांची खरेदी करणे
- ग्रामपंचायतच्या प्रशासकीय यंत्रणेने सुचविलेले इतर विषयांसाठी

११. निधी वितरण

संबंधित वर्षामध्ये ग्रामपंचायतीची निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी निवड झाल्यानंतर बक्षीसाची रक्कम ही केंद्र शासनाकडून राज्य पाणी व स्वच्छता मिशनच्या निर्मल ग्राम पुरस्काराच्या खात्यात जमा केली जाईल. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी प्रत्येक आर्थिक वर्षाच्या शेवटी वितरित बक्षीस रकमेचे उपयोगिता प्रमाणपत्र शासनास सादर करावे.

१२) बँक खात्यांचे व्यवस्थापन

प्रत्येक निर्मल ग्राम पुरस्कारप्राप्त ग्रामपंचायत /पंचायत समिती/जिल्हा यांचे निर्मल ग्राम पुरस्कार रकमेसाठी स्वतंत्र बँक खाते असावे. केंद्र शासनाच्या विहित निर्देशानुसार खर्चाचे नियोजन करण्यात यावे तसेच त्यासाठीची विहित पत्रे ठेवण्यात यावीत.

प्रत्येक आर्थिक वर्षाच्या शेवटी बक्षीस रकमेचे विनियोग व शिलकीचा तपशील ग्रामपंचायत व तालुकाच्या कार्यकारी प्रमुखाच्या स्वाक्षरीने जिल्हा / राज्य निर्मल भारत अभियान अंतर्गत जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन व राज्य पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्थेकडे एकत्रितपणे सादर करण्यात यावा.

वरील बक्षीस रकमेचे व्याज बक्षीस रकमेस विनियोगासाठी दिलेल्या निर्देशानुसार खर्च करण्यात यावे.

१३) शाश्वतता टिकविणे

ग्रामपंचायतीने निर्मल ग्राम दर्जा टिकवण्यासाठी सुयोग्य संनियंत्रण करण्यात येईल.यासाठी जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्षामार्फत वर्षातून दोन वेळा सदर ग्रामपंचायतीची ऐच्छिक पध्दतीने तपासणी (random checks) करावी. याबाबतचा अहवाल जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्षामार्फत केंद्र शासनाच्या निर्मल ग्राम पुरस्काराच्या संकेतस्थळावर नोंदविण्यात यावा. तसेच स्वच्छतेची व्याप्ती तपासताना इतर निर्देशक जसे जलजन्य आजाराचा उद्रेक, पिण्याच्या पाण्यातील जैविक घटकांचे प्रमाण (Bacteriological content) इत्यादीचा विचार करण्यात यावा.

१४) अपील

राज्यस्तरीय निर्मल ग्राम पुरस्कार निवड समिती ही अंतिम निर्णय घेणारी समिती असून सदर समितीमार्फत सर्व प्रस्तावांचे अपील, सर्वेक्षण प्रकिया आणि निर्मल ग्राम संबंधित ग्रामपंचायतीचे विषय हाताळण्यात येतील.

सदरील शासन निर्णय नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१५०१३०१२४२२२३२८ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(स.दि.जिरगाळे)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) मा. राज्यपाल महोदयांचे सचिव.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव.
- ३) मा. मंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ४) सर्व मा. राज्यमंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ५) सर्व संसद सदस्य.
- ६) विधानसभा व विधान परिषदेचे सर्व सदस्य.
- ७) महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय.
- ८) विभागीय आयुक्त, सर्व.
- ९) जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती, सर्व.
- १०) संचालक, पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्था, बेलापूर
- ११) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व. यांना विनंती करण्यात येते की त्यांनी सदर आदेश सर्व ग्रामपंचायतींच्या निदर्शनास आणावेत.
- १२) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत), जिल्हा परिषद, सर्व.
- १३) राज्य समन्वयक, संवाद व क्षमता विकास कक्ष, बेलापूर.
- १४) नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १५) वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १६) पाणी पुरवठा विभागातील सर्व पर्यवेक्षीय अधिकारी व सर्व कार्यासने.
- १७) निवड नस्ती, पापु-०८

विवरणपत्र १

गुणांकन पद्धती

अनु .क्र.	गुणांकनासाठीचे मुद्दे	कमाल गुण	किमान गुण
	आवश्यक घटक		
१.	वैयक्तिक शौचालय (Individual Household Latrine IHHL)	५०	
२.	शालेय स्वच्छतागृह	८	
३.	अंगणवाडी स्वच्छतागृह	८	
४.	राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमानुसार पाण्याची उपलब्धता	१०	
५.	माहिती शिक्षण व संवाद उपक्रम	९	
	इतर घटक		
६.	घनकचरा व्यवस्थापन	५	
७.	सांडपाणी व्यवस्थापन	१०	
	एकूण गुण	१००	९०

गुणांकन घटकांचा तपशील विस्तृतपणे

अनु क्र.	उप घटक	गुण
१.	वैयक्तिक कुटुंब शौचालय	
१.१	सर्व कुटुंबांकडून शौचालयाचा वापर, स्थलांतरीत मजुरांकडून सार्वजनिक शौचालयाचा वापर व उघड्यावर शौचालयास कुणीही व्यक्ती न आढळणे	३०
१.२	शौचालयाचे बांधकाम करतांना योग्य व सुरक्षित तंत्राचा वापर (Safe Sanitation)	५
१.३	घरगुती आणि सार्वजनिक स्वच्छतागृहांचे उत्कृष्ट व्यवस्थापन	५
१.४	लहान मुलांची विष्टेची सुरक्षितरीत्या विल्हेवाट लावणे	५
१.५	Manual Scavenging प्रथा अस्तित्वात नाही	५
	Sub Total	५०
२.	शालेय शौचालय	
२.१	स्वतंत्र व पुरेशा संख्येत मुलांसाठी व मुलींसाठी शौचालये	२
२.२	शिक्षक व विद्यार्थी यांच्याकडून शौचालयाचा वापर होतो	२
२.३	शालेय स्वच्छतागृहे सुव्यवस्थित व स्वच्छ असणे	२
२.४	शाळेत हात धुण्यासाठी साबण उपलब्ध आहे	१
२.५	शाळेत स्वच्छता व पिण्यासाठी पाण्याची मुबलक उपलब्धता	१
	Sub Total	८
३.	अंगणवाडी शौचालय	
३.१	अंगणवाडीमध्ये शौचालयाची उपलब्धता	२
३.२	अंगणवाडीतील विद्यार्थ्यांद्वारे शौचालयाचा वापर असणे	२
३.३	अंगणवाडीतील शौचालयाचे स्वच्छतेचे योग्य व्यवस्थापन व सुस्थितीत असणे	२

३.४	हात धुण्यासाठी साबणाची उपलब्धता असणे	१
३.५	स्वच्छता व पिण्यासाठी पाण्याची मुबलक उपलब्धता	१
	Sub Total	८
४.	<u>राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार पाण्याची उपलब्धता असणे</u>	
४.१	ग्रामपंचायतीतील प्रत्येक पाड्यावर (each inhabitant) पाण्याची ५५ लिटर दरडोई उपलब्धता असणे	४
४.२	प्रत्येक कुटुंबासाठी पाण्याच्या स्रोताची १०० मीटर परिसरात उपलब्धता असणे	४
४.३	पाण्याच्या सर्व स्रोतांची नियमित तपासणी	२
	Sub Total	१०
५.	<u>माहिती शिक्षण व संवाद</u>	
५.१	बाल सुलभ Child Friendly चित्रे व उदबोधक चित्र मजकूर यांचे शालेय व अंगणवाडी शौचालयाच्या भिंतीवर Paintings	१
५.२	सार्वजनिक जागा व ग्रामपंचायतीत स्वच्छते विषयी संदेशांचे प्रसिध्दीकरण	२
५.३	आंतरव्यक्ती संवादासाठी स्वच्छता दूतांची निवड व प्रत्यक्ष कार्ये करणे	२
५.४	ग्रामपंचायतीमध्ये सार्वजनिक ठिकाणी लोक जागृतीसाठी पथनाट्ये, संगीत कार्यक्रम कलापथकांची कार्यक्रमाचे आयोजन करणे	१
५.५	सामाजिक संस्था नेते, युवामंडळे, महिला मंडळे इत्यादींचा ग्रामपंचायतीतील स्वच्छता आरोग्य या क्षेत्रात सहभाग असणे	१
५.६	हागणदारीमुक्त गावासाठी उघड्यावर शौचालयास जाणाऱ्यास दंडाची तरतूद	२
	Sub Total	९
६	<u>घनकचरा व्यवस्थापन</u>	
६.१	वैयक्तिक व ग्रामपंचायत स्तरावर घनकचऱ्याचे योग्य व्यवस्थापन	२
६.२	घनकचऱ्याची सुरक्षित वाहतूक किंवा घनकचऱ्याची योग्य विल्हेवाट करणे	२

६.३	गावात रस्ते, सार्वजनिक ठिकाणे, मोकळ्या जागा यांची स्वच्छता असणे	१
	Sub Total	५
७.	<u>सांडपाण्याचे व्यवस्थापन</u>	
७.१	कुटुंबस्तरावर ग्रामपंचायतीत सांडपाण्याचे योग्य विल्हेवाट व व्यवस्थापन	४
७.२	गावात पाण्याचे स्रोत व गटारांचे भोवती योग्य नियोजन	३
७.३	सार्वजनिक ठिकाणी व सार्वजनिक पाण्याच्या स्रोतांजवळ सांडपाण्याचे योग्य व्यवस्थापन	३
	Sub Total	१०

विवरणपत्र २

निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठीचा अर्ज

(केवळ ग्रामपंचायतीसाठी)

१. जिल्हा
२. तालुका
३. ग्रामपंचायत
४. सरपंचाचे नाव
लिंग पुरुष/स्त्री वय
जात अनुसुचित जाती/अनुसुचित जमाती /इतर
५. ग्रामपंचायतीची लोकसंख्या
६. ग्रामपंचायतीचा पूर्ण पत्ता
७. ग्रामपंचायतीमधील कुटुंबाची माहिती
पायाभुत सर्वेक्षणाचा दिनांक
पायाभुत सर्वेक्षणाची स्थिती

एकूण कुटुंब संख्या	लोकसंख्या	दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबे	दारिद्र्य रेषेवरील कुटुंबे
		शौचालय असलेली कुटुंबे	शौचालय नसलेली कुटुंबे

ग्रामपंचायतीची स्वच्छतेची व्याप्ती १०० % तो दिनांक

एकूण कुटुंब संख्या	अनुसुचित जाती/जमातींची कुटुंब संख्या	लोकसंख्या	दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबे		दारिद्र्य रेषेवरील कुटुंबे		सार्वजनिक शौचालय वापरणा-या कुटुंबाची संख्या	या सार्वजनिक शौचालयातील वापरण्या सीटची (toilet seat) संख्या
			शौचालय असलेली कुटुंबे	शौचालय नसलेली कुटुंबे	शौचालय असलेली कुटुंबे	शौचालय नसलेली कुटुंबे		

८.ग्रामपंचायतीचे संस्थात्मक विवरण

अंगणवाडीची स्वच्छता व्याप्ती		
अंगणवाडीचे नाव	अंगणवाडीची विद्यार्थी संख्या	शौचालय वापरण्यायोग्य आहे/नाही

ग्रामपंचायतीमधील शाळांची स्वच्छता व्याप्ती											
शाळेचे नाव	शाळेचा वर्ग (प्राथमिक/उच्च प्राथमिक/माध्यमिक/उच्च माध्यमिक)	शाळेचा प्रकार (मुलांसाठी/मुलींसाठी सहशिक्षण)	एकूण विद्यार्थी संख्या			एकूण उपलब्ध मुत्रालयाची संख्या			एकूण उपलब्ध शौचालयाची संख्या		
			एकूण	मुले	मुली	एकूण	मुले	मुली	एकूण	मुले	मुली

मागील तीन वर्षातील डायरिया आजाराच्या केसेसची संख्या (ANM/PHU/PHC यांचेकडील आकडेवारीनुसार)

वर्ष			
संख्या			

पात्रता निकष :

१. वैयक्तिक शौचालय

१.१ सर्व कुटुंब शौचालये तसेच स्थलांतरित मजूर सार्वजनिक शौचालयाचा वापर करतात का?

होय

नाही

ग्रामपंचायतीमध्ये उघडयावर शौचाला जातात का?

होय

नाही

१.२ मलमूत्र विष्टेचे सुयोग्य व्यवस्थापन (Sanitary Latrine) केले जाते का?

होय

नाही.

१.३ कौटुंबिक/सार्वजनिक शौचालयांचे योग्य व्यवस्थापन केले जाते का?

होय

नाही.

१.४ लहान मुलांच्या विष्टेची विल्हेवाट सुरक्षितरीत्या लावली जाते का?

होय

नाही.

१.५ ग्रामपंचायतीमध्ये व्यक्तीद्वारे विष्टासफाई/हाताळणी केली जाते का?

होय

नाही.

२. शालेय स्वच्छता (School Sanitation)

२.१ मुलांसाठी व मुलींसाठी पुरेशा संख्येत स्वतंत्र शौचालये आहेत का?

होय

नाही.

२.२ शिक्षक व विद्यार्थी यांच्याकडून शौचालयाचा वापर होतो का?

होय

नाही.

२.३ शालेय स्वच्छतागृहे सुव्यवस्थित व स्वच्छ आहेत का?

होय

नाही.

२.४ शाळेत हात धुण्यासाठी साबण उपलब्ध आहे का?

होय

नाही.

२.५ शाळेत स्वच्छता व पिण्यासाठी पाण्याची पुरेशी उपलब्धता आहे का?

होय

नाही.

३. अंगणवाडी स्वच्छता (Anganwadi Sanitation)

३.१ अंगणवाडीमध्ये शौचालयाची उपलब्धता आहे का?

होय

नाही.

३.२ अंगणवाडीतील विद्यार्थ्यांद्वारे शौचालयाचा वापर होतो का?

होय

नाही.

३.३ अंगणवाडीतील शौचालये सुव्यवस्थित व स्वच्छ आहेत का?

होय

नाही.

३.४ हात धुण्यासाठी साबण उपलब्ध आहे का?

होय

नाही.

३.५ स्वच्छता पिण्यासाठी पाण्याची पुरेशी उपलब्धता आहे का?

होय

नाही.

४. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम मार्गदर्शक सुचनांनुसार (NRDWP Guidelines) पाण्याची

उपलब्धता :

४.१ ग्रामपंचायतीतील प्रत्येक पाडयावर (Each inhabitant) पाण्याची दरडोई उपलब्धता ५५ लिटर आहे का?

होय

नाही.

४.२ प्रत्येक कुटुंबासाठी पाण्याचे स्रोत १०० मीटर परिसरात उपलब्ध आहे का?

होय

नाही.

४.३ पाण्याच्या सर्व स्रोतांची नियमित तपासणी होते का?

होय

नाही

५. माहिती शिक्षण व संवाद.

५.१. शालेय व आंगणवाडी शौचालयाच्या भिंतीवर बाल सुलभ (Child Friendly) चित्रे व पेंटिंग आहेत का?

होय

नाही

५.२ ग्रामपंचायतीमध्ये सार्वजनिक ठिकाणी स्वच्छतेविषयी संदेश लावलेले/दर्शविलेले आहेत का?

होय

नाही.

५.३ स्वच्छतादूतांची निवड केलेली आहे काय?

होय

नाही

स्वच्छतादूतांना आंतरव्यक्ती संवादाचे कार्य करण्याची जबाबदारी दिली गेली आहे का?

होय

नाही

५.४ ग्रामपंचायतीमध्ये सार्वजनिक ठिकाणी लोकजागृतीसाठी पथनाट्ये, संगीत कार्यक्रम, कला पथकांच्या कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते का?

होय

नाही.

५.५ ग्रामपंचायतीमध्ये स्वच्छता व आरोग्य याविषयीच्या प्रचार आणि प्रसारासाठी सामाजिक संस्था, सामाजिक नेते, युवा गट, महिला मंडळे इत्यादी सामाजिक घटकांशी समन्वय साधला जातो का

होय

नाही.

५.६ हागणदारीमुक्त गावासाठी उघडयावर शौचालयास जाणा-या साठी दंडाची तरतुद करण्यात आली काय ?

होय

नाही.

६. घनकचरा व्यवस्थापन

६.१ वैयक्तिक व ग्रामपंचायत स्तरावर घनकच-याचे योग्य व्यवस्थापन केले जाते काय ?

होय

नाही.

६.२ घनकच-याची सुरक्षित वाहतूक किंवा घनकचरा व्यवस्थापनाचा यंत्रणा आहे काय ?

होय

नाही.

६.३ गावात रस्ते, सार्वजनिक ठिकाणे ,मोकळ्या जागा यांची स्वच्छता राखली जाते काय ?

होय

नाही.

७. सांडपाण्याचे व्यवस्थापन

७.१ ग्रामपंचायतीत वैयक्तिक कुटुंबस्तरावर सांडपाण्याची योग्य विल्हेवाट व व्यवस्थापन केले जाते काय ?

होय

नाही.

७.२ गावात पाण्याचे स्रोत व गटार यांच्या भोवताली सांडपाण्यासाठीची उपयुक्त व्यवस्था आहे काय ?

होय

नाही

७.३ सार्वजनिक ठिकाणी व सार्वजनिक पाण्याच्या स्रोतांजवळ सांडपाण्याची योग्य अंतिम प्रक्रिया व व्यवस्थापन केले जाते काय ?

होय

नाही.

८. प्रस्तावित ग्रामपंचायतीमध्ये प्रत्येक कुटुंबाला नळ जोडणी आहे काय ?

होय

नाही

विवरणपत्र ३

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, सदर ग्राम पंचायतीतील सर्व कुटुंबे व कुटुंबातील सर्व सदस्य यांचे कडून शौचालायाचा वापर केला जात आहे. असेही प्रमाणित करण्यात येते की सदर ग्राम पंचायत क्षेत्रात कोणीही उघड्यावर शौचाला जात नाही.

प्रमाणित करण्यात येते की सदर ग्राम पंचायत क्षेत्रातील सर्व शाळा व अंगणवाड्यामध्ये कार्यन्वित शौचालय व मुत्रालय सुविधा असून विद्यार्थ्यांद्वारे वापर केला जातो.

ग्राम पंचायतीमध्ये सर्व प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक शाळांमध्ये मुलामुलींसाठी स्वतंत्र शौचालय सुविधा आहे. सर्व शौचालायांचे व्यवस्थापन सुयोग्य रीतीने केले जाते. तसेच विद्यार्थ्यांना देखील स्वच्छतेशी निगडीत सर्व बाबींचे शिक्षण दिले जाते. आमच्या ग्रामपंचायतीत घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन योग्य रीतीने केले जाते.

वरील सर्व बाबी लक्षात घेता, आम्ही प्रस्तावित करतो की आमच्या ग्रामपंचायतीस निर्मल ग्राम पुरस्कार दिला जावा. आम्ही याची खात्री देतो की आम्ही पुरस्कार प्राप्त रकमेचा विनियोग पंचायतीतील स्वच्छते संबंधी सुविधा, अधिक सुधारणा करू.

सरपंच ग्रामपंचायत

(नाव, स्वाक्षरी, दिनांक)

अर्ज तपासला असून शिफारस करण्यात येत आहे.

सदस्य सचिव, ग्रामपंचायत

(नाव, स्वाक्षरी, दिनांक)

१. गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती

(नाव, स्वाक्षरी, दिनांक, कार्यालयीन शिक्क्यासह)

२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद

(नाव, स्वाक्षरी, दिनांक, कार्यालयीन शिक्क्यासह)

विवरणपत्र ४

ग्रामसभेमध्ये करावयाच्या ठरावाचा मसुदा

आम्ही, मौजे -----, ग्रामपंचायत -----, ता. ----- जि. -----
----- येथील ग्रामसभेचे सदस्य असा ठराव करित आहे की, गावातील ग्रामस्थांचे आरोग्य चांगले राहण्यासाठी तसेच महिलांच्या प्रतिष्ठा व सुरक्षेसाठी, गावातील लहान मुले, वयस्कर व्यक्ती तसेच सर्व नागरिक उघड्यावर शौचविधी करित नाहीत. तसेच लहान मुलांच्या मैल्याचीसुद्धा शौचालयात विल्हेवाट लावली जाते.

आम्ही, या ग्रामसभेचे सदस्य असाही ठराव करित आहे की, गावातील कुणीही व्यक्ती उघड्यावर शौचविधी करून किंवा लहान मुलांचा मैला उघड्यावर टाकून वरील ठरावाचे उल्लंघन करित असेल तर त्याला ----- दंड करण्यात येईल.

तसेच, आम्ही असाही ठराव करित आहे की, गावातील उघड्यावरील शौचविधीची पध्दत बंद करण्यासाठी तसेच त्याचे संनियंत्रण करण्यासाठी खालीलप्रमाणे उपाययोजना केलेल्या आहेत.

ग्रामपंचायतीचे सरपंच, ग्रामपंचायतीचे सदस्य तसेच ग्रामसभेला उपस्थित असलेले इतर सर्व ग्रामसभेचे सदस्य यांचे पुर्ण नाव व स्वाक्षरी .

१)	४)
२)	५)
३)	६)

विवरणपत्र ५

निर्मल ग्राम पुरस्कार अर्ज
(सदर माहिती तपासणी पथकाने भरावी)

जिल्हा

तालुका

ग्रामपंचायत

पात्रते संबंधी अटी :

कमाल गुण

प्राप्त गुण

१. वैयक्तिक शौचालय (शौचालय)

१.१ सर्व कुटुंबाकडून शौचालयाचा वापर , स्थलांतरित मजूरद्वारा सार्वजनिक शौचालयाचा वापर तसेच ग्रामपंचायतीमध्ये कोणीही उघडयावर शौचाला जात नाही	३०
१.२ मलमूत्र विष्टेचे सुयोग्य व्यवस्थापन (Sanitary Latrine) केले जाते .	५
१.३ कौटुंबिक/सार्वजनिक शौचालयांचे योग्य व्यवस्थापन केले जाते	५
१.४ लहान मुलांच्या विष्टेची विल्हेवाट सुरक्षितरीत्या लावली जाते	५
१.५ ग्रामपंचायतीमध्ये व्यक्तीद्वारे विष्टासफाई/हाताळणी केली जाते	५

२. शालेय स्वच्छता (School Sanitation)	कमाल गुण	प्राप्त गुण
२.१ मुलांसाठी व मुलींसाठी पुरेशा संख्येत स्वतंत्र शौचालये आहेत	२	
२.२ शिक्षक व विद्यार्थी यांच्याकडून शौचालयाचा वापर होतो	२	
२.३ शालेय स्वच्छतागृहे सुव्यवस्थित व स्वच्छ आहेत का	२	
२.४ शाळेत हात धुण्यासाठी साबण उपलब्ध आहे का	१	
२.५ शाळेत स्वच्छता व पिण्यासाठी पाण्याची पुरेशी उपलब्धता आहे	१	

३. अंगणवाडी स्वच्छता (Anganwadi Sanitation)	कमाल गुण	प्राप्त गुण
३.१ अंगणवाडीमध्ये शौचालयाची उपलब्धता आहे .	२	
३.२ अंगणवाडीतील विद्यार्थ्यांद्वारे शौचालयाचा वापर होतो	२	
३.३ अंगणवाडीतील शौचालये सुव्यवस्थित व स्वच्छ आहेत	२	
३.४ हात धुण्यासाठी साबण उपलब्ध आहे का	१	
३.५ पिण्यासाठी व अन्य बाबींसाठी पाण्याची पुरेशी उपलब्धता आहे	१	

४. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम मार्गदर्शक सुचनांनुसार (NRDWP Guidelines) पाण्याची उपलब्धता :	कमाल गुण	प्राप्त गुण
४.१ ग्रामपंचायतीतील प्रत्येक पाडयावर (Each inhabitant) पाण्याची दरडोई उपलब्धता ५५ लिटर आहे	४	
४.२ प्रत्येक कुटुंबासाठी पाण्याचे स्रोत १०० मीटर परिसरात उपलब्ध आहे	४	
४.३ पाण्याच्या सर्व स्रोतांची नियमित तपासणी होते	२	

५.माहिती शिक्षण व संवाद	कमाल गुण	प्राप्त गुण
५.१. शालेय व आंगणवाडी शौचालयाच्या भिंतीवर बाल सुलभ (Child Friendly) चित्रे व पेंटिंग आहेत	१	
५.२ ग्रामपंचायतीमध्ये सार्वजनिक ठिकाणी स्वच्छतेविषयी संदेश लावलेले/दर्शविलेले आहेत	२	
५.३ स्वच्छतादूतांची निवड केलेली आहे तसेच स्वच्छतादूतांना आंतरव्यक्ती संवादाचे कार्य करण्याची जबाबदारी दिलेली आहे	२	
५.४ ग्रामपंचायतीमध्ये सार्वजनिक ठिकाणी लोकजागृतीसाठी पथनाट्ये, संगीतकार्यक्रम, कलापथकांच्या कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते	१	
५.५ ग्रामपंचायतीमध्ये स्वच्छता व आरोग्य याविषयीच्या प्रचार आणि प्रसारासाठी सामाजिक संस्था ,सामाजिक नेते,युवा गट, महिला मंडळे इत्यादी सामाजिक घटकांशी समन्वय साधला जातो.	१	
५.६ हागणदारीमुक्त गावासाठी उघडयावर शौचालयास जाणा-या साठी दंडाची तरतुद करण्यात आली आहे.	२	
६.घनकचरा व्यवस्थापन		
६.१ वैयक्तिक व ग्रामपंचायत स्तरावर घनकचऱ्याचे योग्य व्यवस्थापन केले जाते	२	
६.२ घनकचऱ्याची सुरक्षित वाहतूक किंवा घनकचरा व्यवस्थापनाचा यंत्रणा आहे.	२	
६.३ गावात रस्ते, सार्वजनिक ठिकाणे, मोकळ्या जागा यांची स्वच्छता राखली जाते काय	१	

७.सांडपाण्याचे व्यवस्थापन	कमाल गुण	प्राप्त गुण
७.१ ग्रामपंचायतीत वैयक्तिक कुटुंबस्तरावर सांडपाण्याची योग्य विल्हेवाट व व्यवस्थापन केले जाते.	४	
७.२ गावात पाण्याचे स्रोत व गटार यांच्या भोवताली सांडपाण्यासाठीची उपयुक्त व्यवस्था आहे	३	
७.३ सार्वजनिक ठिकाणी व सार्वजनिक पाण्याच्या स्रोतांजवळ सांडपाण्याची योग्य अंतिम प्रक्रिया व व्यवस्थापन केले जाते काय ?	३	

एकूण प्राप्त गुण : १००

टीप : निर्मल ग्राम पुरस्काराच्या पात्रतेच्या अटी पूर्ण करण्याकरिता ग्राम पंचायतीला ९० गुण किंवा त्यापेक्षा अधिक गुण प्राप्त करावे लागतील.तसेच १.१ ते ५.६ पर्यंत ८५ गुण प्राप्त करणे अनिवार्य राहिल.

८. प्रस्तावित ग्रामपंचायतीमध्ये प्रत्येक कुटुंबाला नळ जोडणी आहे
असल्यास ,५ गुण अधिक देण्यात येतील.

९.ग्रामपंचायत निर्मल ग्राम पुरस्कारासाठी प्रस्तावित केली आहे का
होय नाही.

निर्मल ग्राम पुरस्कार तपासणी पथक

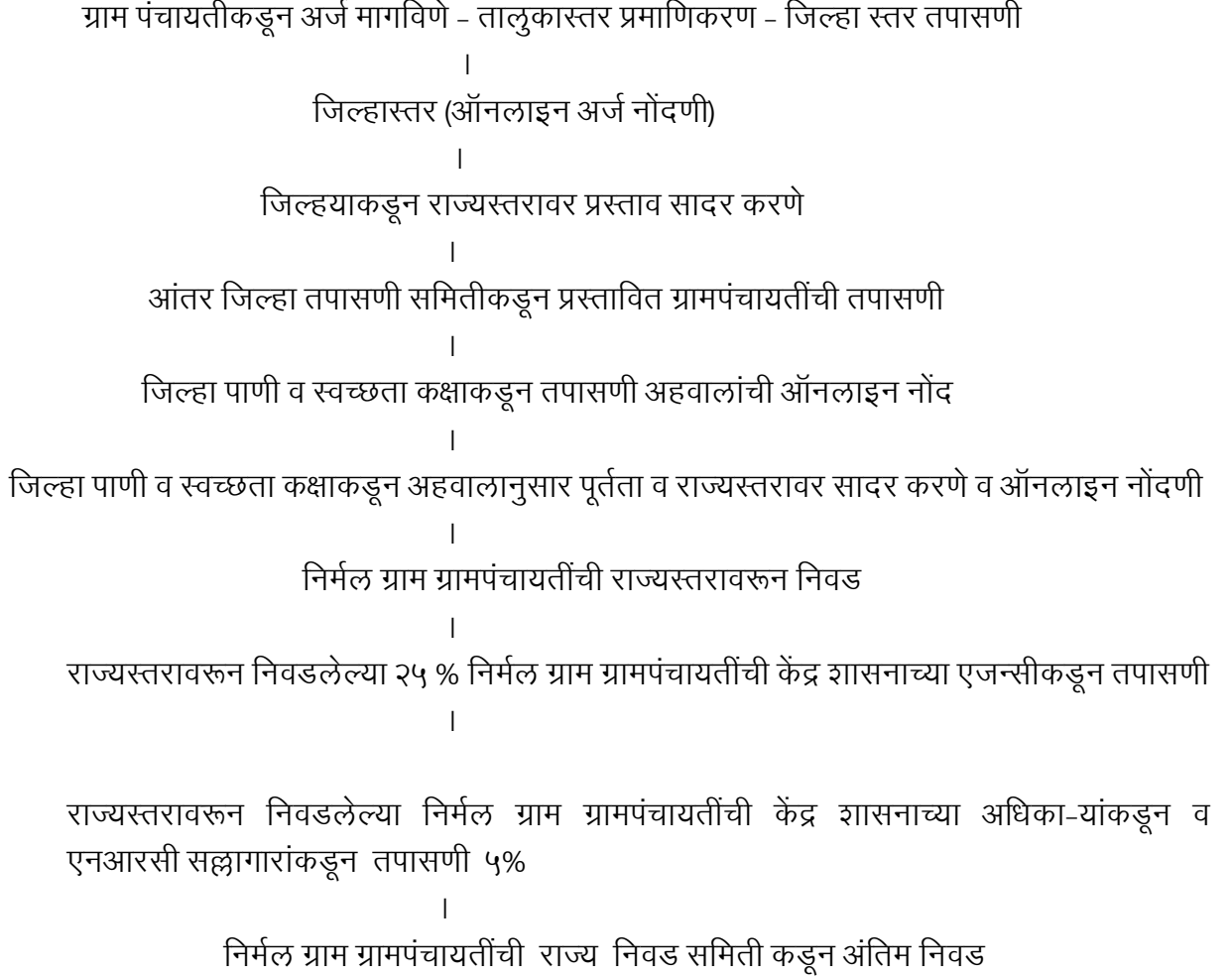
सदस्य क्रमांक १

नाव ,स्वाक्षरी व दिनांक

सदस्य क्रमांक २

नाव ,स्वाक्षरी व दिनांक

निर्मल ग्राम पुरस्कार निवड प्रक्रिया (फ्लो चार्ट)

-----XXXXXX-----